

MEGEMLÉKEZÉS

Ördög Ferenc (1933–2016)

Hihetetlen hirtelenséggel távozott az élők sorából a magyar névtudomány egyik vezéralakja, a földrajzi és személynévek monumentális forrásműveinek és feldolgozásainak megalkotója, sokunk példaképe és személyes jó barátja. Amikor halála hírével fia, Ördög Tamás orvos telefonon kívánt értesíteni, teljesen értetlenül fogadtam a hívást, azt hívén, családunk jó barátjával, magával Ördög Ferencsel beszélek. Röviddel azelőtt kaptam ugyanis postán egy érdekes, bizonyára az utolsók közt írt tanulmányát: A népetimológia kései ómagyar és középmagyar kori személynéveinkben¹ – azt gondoltam, erről akar velem beszélni. Csak órák múlva fogtam fel a felfoghatatlant: Ördög Ferenc már nem él.

Személyes ismeretségünk, életre szóló szakmai és családi barátságunk akkor indult, amikor egy névtani konferencia után azt javasolta nekem, hogy menjek vele a göcseji és hetési határ menti falvakba hallani, hogy ott „ugyanúgy énekelnek, mint a székelyek”. Minthogy én akkor Kolozsvárról román állampolgárként érkeztem, sűrűn igazoltattak, de Ördög Ferenc tekintélyével és jótállásával bejárhattuk kítűzött célunkat, majd Nagykanizsára vitt, ahol családjával is megismertett. Az irántam tanúsított érdeklődését annak köszönhettem, hogy tudta: mialatt ő göcseji és hetési nagy személynév-monográfiáján dolgozott, én a kalotaszegi magyar személynévanyag tanulmányozásával foglalkozom, így párhuzamosan egy nyugati és egy keleti nagyobb tájegység személynévkutatása között teremtődött kapcsolat. Szakmai és családi kapcsolattartásunk a továbbiakban is folytatódott, sőt elmélyült (közös balatoni és erdélyi kirándulásokon is). Később a mi áttelepülésünk és a Miskolci Egyetemre kerülésünk idején számtalanszor hívtuk, látogassanak meg minket Miskolcon, de elfoglaltságai miatt erre nem került sor mindaddig, míg egyszer váratlanul nem telefonált, hogy vonaton ül Miskolc felé. Nagy örömünkre azonban az derült ki, hogy Budapestről, ahol egyetemi előadásokat tartott, hazafele menet eltévesztette a vonatokat, és egy olyan intercittyre ült, amely meg sem állt Miskolcig. Így láthatuk végül vendégül a mi kedves barátunkat.

Korábbi életéről személyesen tőle, illetve a szakirodalomból szerezhettünk tudomást. Korán árvaságra jutván nagyszülei nevelték egy Tolna megyei kisközségben, Gyulajon. Itt fejlődött ki benne a népelet, a népnyelv szeretete, amely egész munkásságát áthatotta. A gimnázium (Kaposvár, Dombóvár) elvégzése után a Szegedi Egyetem magyar szakára iratkozott be, ahol Nyíri Antal a nyelvjáráskutatás iránti, Ráczy Endre pedig a névtani érdeklődést keltette fel benne. Diákköri dolgozatként írta meg szülőfaluja, Gyulaj nyelvjárásáról szóló munkáját, amelyet szakdolgozattá is fejlesztett. Az egyetem elvégzése után

---

¹ Megjelent a Batthyány Lajos Gimnázium 2014/2015-ös évkönyvében, ill. különnyomataként.

feleségével, Domján Júliával – aki mindvégig segítője, a névadatok rendezésében már-már munkatársa volt haláláig – Nagykanizsára helyezték gimnáziumi tanárnak. E várossal olyan szoros kapcsolatba került az évek során, hogy később egyetemi katedrák kedvéért sem hagyta el. A város és a megye is támogatta tudományos munkájában, elismerésül később a város díszpolgárává is választották. 1960-ban Gyulaj személyneveiből doktorált.

A névtant elutasító politikai légkör enyhülése tette lehetővé, hogy az 1960-as évek elejétől felmerüljön a jelenkori földrajzi nevek országos méretű felmérése helyszíni gyűjtés alapján. Ennek megvalósítására Ördög Ferenc reagált legkorábban: kérdőívet szerkesztett a gyűjtésre és közzétételre, és hamarosan közzétette VÉGH JÓZSEF és PAPP LÁSZLÓ bevonásával az első nagyméretű földrajzinév-gyűjteményt Zala megye földrajzi nevei címen (1964). E mű rendkívüli sikere elindította és országos programmá fejlesztette a megyék és járások sorának földrajzinév-gyűjteményeit, amelyeknek fő irányítója – Végh József nyugdíjba vonulása után – Ördög Ferenc lett. Szervező, szerkesztő és tanácsadó munkájának köszönhetően valósult meg a Somogy, Tolna, Vas, Baranya, Komárom és Veszprém megyében, valamint további megyék több járásában összegyűjtött földrajzi nevek közzététele, ami összességében az ország legalább felére terjedt ki. Számos elméleti jellegű tanulmány is született Ördög Ferenc tollán a földrajzi nevek széles körű tanulmányozásából. Közülük itt most csak a Zala megye helységneveinek motivációk és nyelvi eszközök szerinti vizsgálatát emeljük ki, mely más kutatókat is megihletett több más megyében.

Ez az önmagában már életmű értékű tevékenység azonban a személynevek vizsgálatában is nagyon jelentős eredményekkel párosult. A személynévtani tájmonográfia, a magyar személynévkincs átfogó felméréséhez nélkülözhetetlen alpműfaj elindítója az 1973-ban megjelent Személynévvizsgálatok Göcsej és Hetés területén című munkája, az első magyar leíró személynév-monográfia volt. E műben Ördög 82 helység több mint 40 ezer lakosa teljes személynévállományának egy időben való felmérését végezte el az írásbeli és szóbeli nyelvhasználat vonatkozásában egyaránt, a tudománynak és a helyi közigazgatásnak az összefogása révén. E hatalmas anyag feldolgozására alkalmas módszernek Ördög a statisztikát és a nyelvföldrajzot nevezte meg. Minthogy pedig a mű minden későbbi hasonló leírás iránytűjévé vált, szerkezeti és módszerbeli megoldásai legalább ugyanolyan figyelmet érdemelnek, mint konkrét eredményei: a vizsgált tájegység rendszerbeli és névhasználati sajátosságainak részletes és elmélyült bemutatása. Fő kategóriává az írásbeli és szóbeli, az utóbbiak közt pedig a szólító- és említőnevek típusait tette meg, tehát a vizsgálat fókuszába a nevek funkcionálási körét emelte. Ennek előtérbe állítása igen jelentős előrelépés volt a leíró magyar névkutatásban. Emellett olyan jelenségeket is megláttatott, amelyek a kisebb névanyaggal dolgozó kutatók előtt rejtve maradtak, mint például a névadási indíték, a nyelvi eszköz és az öröklődési hányados összefüggései stb. A stilisztikai szempontnak a ragadványnevek elemzésébe való bekapcsolásával az eddiginél behatóbb és elmélyíthetőbb vizsgálati módot kezdeményezett. Ördög Ferenc e művét azóta is a magyar személynév-kutatás legjelentősebb eredményei között tartjuk számon.

A következő évtizedekben a történeti személynevek monumentális forrásmunkáján, a Zala megye népességösszeírásai és egyházlátogatási jegyzőkönyvei (1745–1771) című négykötetes művén dolgozott (1991–1998). Amint ő maga írja: „a nyomdai munkálatokkal együtt 22 évig (1976–1998) tartott e vállalkozás, melynek eredményeként 309 településről 789 összeírásból 190-200 ezer név gyűlt össze” (NÉ. 33: 258). Az első két kötet a névtárat foglalja magában, a településenként készült összeírások ebben az elrendezésben követik egymást, majd az ugyanarról a településről különböző időpontokban készült

összeírások időrendben sorakoznak egymás után. Ezekben az életkor, a társadalmi helyzet, a felekezet feltüntetésével házanként, családonként és személyenként név szerint szerepel a teljes akkori lakosság. „Következésképpen párját ritkító forrás állt össze a 18. századból” (NÉ. 33: 258). A harmadik kötet tartalmazza a forrásokat, a negyedik kötet pedig a hatalmas adatanyagot rendszerező, illetve felhasználását lehetővé tevő öt mutatót (családnevek, keresztnévek, helynevek, szentek és ünnepek mutatója, szó- és tárgymutató). HAJDÚ MIHÁLY így méltatja e művet: „Önmagában is életmű lehetne [...] kimeríthetetlen forrása a névtannak, nyelv- és nyelvjárástörténetnek, művelődéstörténetnek” (NÉ. 25: 10). E hatalmas anyag vizsgálatával Ördög Ferenc több résztanulmányában foglalkozott, s összegző képet nyújtott róla tézises akadémiai doktori értekezésében is (l. NÉ. 33: 258–260).

A hely- és személynevek mellett egyéb neveket is úttörő módon vizsgált: templom-, mellékoltár- és kápolnatitulusok, céhpatrónusok, harangnevek, patikanevek anyagát. Idézzük ismét magát Ördög Ferencet: „mai és történeti személynév-vizsgálataimból, továbbá az egyéb nevek vizsgálatából látható a komplexitásra törekvés, azaz a motivációnak és a névadás leíró és stílusesszközeinek a következetes elkülönítése – a funkció, a névszerkezet, a névöröklés, a névhangulat feltárása, illetőleg egymással való összefüggéseinek a megvilágítása” (NÉ. 33: 261).

Mindeközben még arra is teltett munkaerejéből, hogy összeállítson „tíz év aprómunkájával” egy régóta hiányolt névmutatót CSÁNKI DEZSŐ Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában című művéből. A Helynévmutató Csánki Dezső történelmi földrajzához (Bp., 2002) „összesítő (nyelvtörténeti) helynévtárnak is tekinthető” – írta Ördög Ferenc a kötet bevezetőjében. E mutató eligazítja a kutatót, hogy valamely helység-név szerepel-e CSÁNKI művében, és ha igen, milyen alakban, illetve hogy hol és hány van az adott helységből. Mindehhez ma már elég e mutatót fellapozni.

A névkutatásban elért kimagasló eredményeiért Ördög Ferencet Csúry- és Pais-díjjal is jutalmazták.

Végül, de nem utolsósorban szót kell még ejtenünk pedagógiai, oktató, valamint ismeretterjesztő tevékenységéről is. Már gimnáziumi tanár korában elindította népnyelv-kutató szakkörét, melyben diákok nemzedékeit vonta be földrajzi és személynevek helyszíni gyűjtésébe, a paraszti gazdálkodás szakszókincsének, adattárak névadatainak feltárásába stb. Ezekről Ördög több közleményében is beszámolt. Egészen nyugdíjba vonulásáig több mint harminc éven keresztül működött ez az országos hírűvé vált szakkör. Egyetemi oktatói tevékenysége során a Pécsi Tanárképző Főiskola, az Eötvös Loránd Tudományegyetem és a Pázmány Péter Katolikus Egyetem magyar nyelvészeti tanszékein tartott kurzusokat a hely- és személynevek vizsgálatáról. Felsorolhatatlanul sok ismertetése, recenziója, előadása sorából itt csak azt emeljük ki, hogy több évtizeden át tájékoztatott az Onoma című nemzetközi folyóiratban a magyar névtani szakirodalom eredményeiről.

A magyar névkutatók Ördög Ferenc nevét és műveit mindig számon fogják tartani, személyes ismerősei és jó barátai pedig felejtethetetlen egyéniségére is emlékezni fognak.

B. GERGELY PIROSKA
Miskolci Egyetem
Bölcsészettudományi Kar